

vornom dokumentacijom. To se može reći i za čitavo djelo. Autor je pokušao da što je moguće više shvati naš prostor i međuratno vrijeme. Što su mu se pri tome potkrale manje pogreške i propusti ne možemo mu zamjeriti s obzirom da podatke i literaturu koju je prikupio prilikom svog studentskog istraživanja u našoj zemlji nije mogao kasnije verificirati prilikom pisanja rada u poznanju. (Tako na pr. na str. 60 godine izlaska pojedinih časopisa nisu točne, kupalište Koviljača ne nalazi se u Bosni (str. 248 i sl.). Možda nisu dovoljno naglašene i neke posebnosti jugoslavenske privrede i njenog razvoja, ali činjenica je da je danas ovo djelo, kao zadnja jugoslavenska sinteza privrednog razvitka Jugoslavije u međuratnom razdoblju nezaobilazna u ekonomskoj historiografiji Jugoslavije i svih njenih dijelova.

Mira Kolar-Dimitrijević

IBRAHIM TEPIĆ. BOSNA I HERCEGOVINA U RUSKIM IZVORIMA 1858—1878.

Sarajevo, 1988., s. 586

Knjiga I. Tepića predstavlja doktorsku dizertaciju obranjenu na istu temu u Sarajevu. Ona je nastala u rezultatu rada u arhivima u Moskvi (u Arhivi vanjske politike Rusije, Centralnom državnom arhivu drevnih akata, Centralnom državnom historijskom arhivu Moskve) i Lenjingradu (Centralnom državnom historijskom arhivu Lenjingrada) te rukopisnim odjelima: Javne biblioteke Saltikova-Ščedrina u Lenjingradu, i rukopisnom odjelu biblioteke V. I. Lenjina u Moskvi. O spomenutoj arhivskoj izvornoj bazi svog rada autor govori dosta škrto u samom uvodu knjige, ali zato susrećemo detaljnije podatke o tome u samom tekstu knjige. Treba posebno naglasiti da je autor imao rijetku sreću biti među nekoliko naših historičara kojima su se otvorila vrata sovjetskih arhiva. U spomenutim arhivima I. Tepić je naišao na dragocjeno rukopisno blago — diplomatske i druge izvještaje koji su se odnosili na Bosnu i Hercegovinu 50—70-tih godina XIX stoljeća.

Uz bogatu neobjavlјenu arhivsku građu autor se je koristio i ruskom i drugom periodikom tih vremena, listovima kao što su »Moskovskije vjedomosty«, »Sankt-Petreburskije vjedolmosty«, »Golos«, »Pčela« i drugim, koji su se posebno bavili pitanjima žitelјstva Bosne i Hercegovine, kao i stanјem u tim oblastima.

Tema Tepićeve monografije odnosi se vremenu 50—70 godina XIX stoljeća koje je u historiografiji obilježeno kao vrijeme istočne krize i bosansko-hercegovačkih buna. To je bilo vrijeme kad je Rusija bila posebno zainteresirana za Bosnu i Hercegovinu, kao sastavnom djelu slavenskih zemalјa.

U historiografiji, kako jugoslavenskoj tako i sovjetskoj je taj dio povijesti Bosne i Hercegovine dobro poznat. Stoga autoru i nije bilo potrebno da se opširnije zaustavlјa na kronologiji događaja. Zaustavlјao se na tome tek toliko koliko je bilo potrebno za tok historijskog istraživanja.

Glavnu je pažnju autor skoncentrirao na ruske izvore koji su se bavili pojedinim pitanjima koje je autor istraživao. U tu svrhu su mu služili uglavnom diplomatski izvještaji ruskih diplomata iz raznih bosansko-hercegovačkih i drugih gradova — Sarajeva, Mostara i Dubrovnika, gdje su se diplomatski predstavnici nalazili. Radilo se ne o običnim formalnim diplomatskim, činovničkim izvještajima nego o iscrpnim, temeljitim opisima i analizi socijalno-ekonomskog i političkog stanja Bosne i Hercegovine, odnosno sredine u kojoj su se diplomati nalazili.

Monografija Tepića je razdjeljena na pet opširnih glava. Svaka od njih je zaokružena cjelina u kojoj se iscrpljuje pitanje koje je postavljeno autorom. U prvoj glavi koja nosi naziv: »Ruski konzulati i konzuli u Bosni i Hercegovini i Dubrovniku posljednjih decenija Osmanske vladavine« autor nas detaljno upoznaje s biografijama ruskih konzulata i načinom organiziranja konzulata. Tu se upoznajemo sa slijedećim konzulima: u Sarajevu s A. F. Giljferdingom, E. P. Ščulajnikovim, A. N. Kudrjavcevim; u Mostaru — s V. V. Bezobrazovim, V. S. Joninom, N. N. Červeruhinom, N. A. Ilarionovim i dr., u Dubrovniku — s P. N. Stremouhovim, K. D. Petkovićem, A. C. Joninom i dr.

Iz iscrpnih biografija ruskih konzula vidi se da u većini slučaja to nisu bili prosto diplomatski činovnici, nego visoko obrazovani intelektualci sa stepenom magistra ili profesora univerziteta, autori knjiga, putopisa prema tome dobri poznavaoči kraja u kojem rade. Zato njihovi izvještaji nisu bili obični obavještajni referati nego duboke analize i argumentirani zaključci. Ovo se može ilustrirati primjerom A. F. Giljferdinga, koji je završio historisko-filološki fakultet Moskovskog univerziteta sa stepenju kandidata nauka. Kao slavjanofil magistrirao je iz oblasti slavenske filologije. U 25-toj godini života bio je izabran za dopisnog člana Ruske akademije nauka. Iznoseći biografije konzula autor ih ne idealizira. On se kritički osvrće i na njihove političke poteze koji propisuje carskoj državnoj politici.

U drugoj glavi koja je posvećena pitanju položaja Bosne i Hercegovine u Osmanskom carstvu, autor nam raskriva administrativnu strukturu vladajućeg aparata. On opširno opisuje upravu i njeno funkcioniranje, administraciju, bosanske valije i komesare Porte, činovništvo i rad valijejskih skupština. Posebni dio razmatra socijalno-ekonomski položaj seljaštva u sistemi teških poreza, odnose među seljaštvom zemljoposjednicima i kmetovima, kmetske obaveze prema crkvi — stanjem koje je moralo dovesti do masovnog glada 1860. godine u Bosni. Kod ovih opisa autor se služi u osnovnom podacima iz konzulskih izvora što čini zaključke posebno uvjerljivim i originalnim.

Slijedeće dvije glave oposvećene su seljačkom pokretu u Bosni i Hercegovini krajem šeste i početkom sedme decenije XIX stoljeća. Glava III govori o ustanku kršćanskog stanovništva u istočnoj i južnoj Hercegovini (1857—1863. godina). Autor napominje da se je ovim ustancima bavila crnogorska i sovjetska historiografija (na osnovu arhivske građe), ali s pozicije nacionalno-oslobodilačkog pokreta Crne gore. Tepić, međutim, istražuje pitanje ustanka kršćanskih plemena duž crnogorsko-turske granice u Hercegovini, ali na osnovu izvještaja ruskog konzula u Dubrovniku, Sarajevu, vice konzula u Mostaru i djelomično konzula u Beogradu i Skadru. Takav prilaz baca sasvim novo i drugačije svijetlo na događaje. U ovoj glavi autor također stavi pitanje pokreta seljaka u Bosanskoj krajini i Po-

savini 1858. kao i o posljedicama tog pokreta. O tim pokretima — ustancima oglasila se i ruska periodika tih vremena, ali je ona na svoj način komentirala događaje, kojima se autor često suprotstavlja.

Kad je riječ o konzulima treba reći da su oni ne samo obavještavali o događajima, bunama nego su i sudjelovali u riješenjima pojedinih događaja. Tako je spomenuti konzul Giljferding osim detaljnih izvještaja o pokretu kršćana u Hercegovini dao i sugestije: što bi trebalo da se radi da se borba ne pretvori u rat među kršćanima i muslimanima.

U četvrtoj glavi autor stavi pitanje bosansko-hercegovačkih ustanaka 1875—1878. godina i njihovih posljedica. Ovdje je u žarištu interesa autora ruska diplomacija, naročito u vrijeme San Stefanskog ugovora i Berlinskog kongresa. Autor se posebno zadržava na pitanju slavenofilskog pokreta i njegovom utjecaju u Bosni i Hercegovini u spomenuto doba. U tom smislu se pozivao na knjigu profesora S. A. Nikitina, koji je detaljno obradio utjecaj slavenofila na području jugoslavenskih zemalja, a time i na Bosnu i Hercegovinu. Tepić naglašava također da su sovjetski (on kaže ruski) arhivi pružili dosta građe za proučavanje austrougarske politike na Balkanu i u Bosni i Hercegovini.

Zanimljiva je pitanja izvještaja ruskih konzula. Obično su se oni sticali u Azijski departament ministarstva inozemnih poslova. Ovdje su se izvještaji izučavali i na njihovom osnovu činili zaključci potrebni za svakodnevnu politiku ministarstva. Na osnovi komparacije izvještaja podešavala se konkretna politika kako prema ustanicima, tako i prema Osmanskoj i Austrijskoj vladi, koje su bile zainteresirane u ovim događajima. Takav materijal dopunjavao je sam autor, s izvještajima dnevne štampe i na bazi svega gradio objektivne vlastite zaključke. Na primjer autorovo istraživanje Grahovske bitke (u trećoj glavi) izvedeno je na osnovu podataka iz izvještaja konzula Jonina, Petkovića i podataka iz zapadne štampe, u prvom redu austrijske i francuske.

Posljednja, peta glava nosi naslov: »Prisustvo Rusije u kulturno-prosvjetnom životu Bosne i Hercegovine«. I ova glava je napisana na arhivskim izvorima i periodici. U njoj se autor bavi slijedećim pitanjima: 1) rasprostranjenjem ruskih knjiga u Bosni i Hercegovini. Riječ je, naravno, o crkvenim i školskim knjigama koje je Rusija darovala školama i manastirima Bosne i Hercegovine. Knjige su naručivane preko ruskih konzula i posebno posredstvom F. Rajevskog svećenika pravoslavne crkve kod ruskog poslanstva u Beču. U nabavi knjiga posebno se istakao agilnošću konzul Giljferding, koji je u tome radu nailazio na velike prepreke sa strane Austrije. Autor navodi dosta podataka o vrijednosti nabavljenih knjiga. Poteškoće u tom poslu ruska diplomatija imala je i s Turskom a posebno u vezi spokušajem da se organizira tipografija u Zemunu. 2) školovanje bosansko-hercegovačkih kadrova u Rusiji. Riječ je o odlasku pojedinih grupa mladića u Rusiju (60-tih godina prošlog vijeka) na školovanje u crkvene i vojne škole, te na univerzitet. Slani su obično u Moskvu, Kijev i Odesu. Autor je u tom smislu sakupio također vrlo bogat materijal s imenima i brojem mladića koji su odlazili na školovanje. Tepić navodi i primjer V. Pelagića koji se školovao neko vrijeme na Moskovskom univerzitetu. Šteta što autoru nisu dali na uvid objavljeni ali zabranjeni materijal I. Očaka, koji se bavio ovim pitanjem. 3) razvitak školstva u Bosni i Hercegovini na osnovu podataka samih ruskih konzula, koji znatno dopunjuju statistiku.

Posebno je pitanje u tom planu je o ženskim školama kojim je mnogo pomagala Rusija.

Knjiga završava detaljnom bibliografijom, te kazalima geografskim i imenima, što je postalo normalno za našu znanstvenu istraživačku literaturu, a što je i glavna karakteristika Tepičevog rada.

Ivan Očak

DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ, HRVATSKE KUĆNE ZADRUGE I. (DO 1881)
Biblioteka znanstvenih radova Sveučilišne naklade Liber i Zavoda za hrvatsku
povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1989.

Selo je bilo, a i danas je, najsigurnije mjesto generacijskog preživljavanja a i čuvanja tradicija. Na našim prostorima, pošto se je već pred desetak godina pokazalo, da je naša industrijalizacija strukturno promašena, ponovno su se istraživači, zbog zanimanja javnosti, počeli okretati selu i njegovim očuvanim, ali i iščezlim vrijednostima. U toku te pojave izašle su do sada tri knjige (Dr *Dunje Rihtman-Augustin* »Struktura tradicijskog mišljenja« (Zagreb 1984. Izd. Školske knjige); knjiga *Ognjeslava Utješeno- vića Ostrožinskog* »Kućne zadruge Južnih Slavena. Spomen-spis radi osvjet- lјavanja narodnog poljoprivrednog porodičnog uređenja srpskog i hrvatskog naroda«, (Zagreb 1988. Izd. Školske knjige), koja je prijevod 1859. u Beču objavljene knjige, i knjiga dr *Marijana Maticke* »Agrarna reforma u koloni- zacija u Hrvatskoj 1945—1948« (Zagreb 1990. Izd. Školske knjige i Stvar- nost) i sve su izazvale veliku pažnju.

S velikim interesom — kako potvrđuju promocije u Zagrebu i u Volo- deru — dočeka je i knjiga dr Pavličevića, kao prvi dio trilogije o hrvat- skim kućnim zadrugama, budući da je autor zamislio da prati razvoj za- druga od polovine devetnaestog stoljeća pa do drugog svjetskog rata. Po- javom ove knjige upotpunjena je jedna velika praznina u objašnjavanju gospodarstvene strukture našeg sela, jer zadrugama većina naših agrarista u prvoj polovini dvadesetog stoljeća nije više posvećivala gotovo nikakovu pažnju. Naime, već na prijelazu stoljeća klasična forma hrvatske kućne, a i krajiške zadruge, smatrala se je preživjelom, pa ako se je i govorilo i pisalo o zadrugama, forsirane su specijalizirane kreditno-nabavljачke ili pro- izvođačke zadruge Reifeissenovog ili Schultzeovog tipa, a stare kućne za- druge spominjale su se samo sporedno ili nikako (*Đuro Kuntarić*, Zadrugar- stvo, Slav. Požega 1939; 120 godina poljoprivrednog zadrugarstva Hrvatske (1864—1944—1984), Zagreb 1984; Sto godina poljoprivrednog zadrugarstva Slavonije i Baranje (1883—1983), Osijek—Lovas 1983 itd.).

Prva knjiga dra Pavličevića o hrvatskim kućnim zadrugama obuhvata razdoblje od 1848 godine — kada je ukinut stari kasnofeudalni poredak i najavljeno prestrukturiranje društva prema građanskim društveno-ekonom- skim osnovama — do 1881. kada su stvaranjem jedinstvenog teritorija sje- verne Hrvatske spajanjem građanskog i vojničkog dijela stvoreni temelji jednog šireg tržišta i napušten autarhični privredni osnov svakog dijela.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.